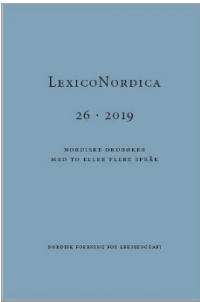

LexicoNordica

Titel:	<i>Glossarium – Sveo-Gothicum</i> : en underlig ordbok eller ett bidrag till forskningen	
Forfatter:	Anna Helga Hannesdóttir	
Kilde:	LexicoNordica 26, 2019, s. 35-54	
URL:	https://tidsskrift.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© 2019 LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Glossarium – Sveo-Gothicum: en underlig ordbok eller ett bidrag till forskningen?

Anna Helga Hannesdóttir

Haquin Spegel's *Glossarium – Sveo-Gothicum* (1712) marks an important step in the history of Swedish lexicography. Liberating his dictionary from the Latin-based tradition, the author himself compiled the lemma list. However, the information provided in the entries is not typical of any specific type of dictionary. In this article, the mono-, bi- and multilingual features of the *Glossarium* are described. This survey leads to the issue of Spegel's aim with his effort. In addition to producing a Swedish dictionary, he also intended to further the knowledge of Swedish in the international science community and to contribute to an ongoing work on a polyglot dictionary: a lexicon harmonicum.

1. Inledning

År 1712 utkom Haquin Spegels *Glossarium – Sveo-Gothicum eller Svensk Ordabook/ Inrättat them til en wällmeent anledning/ som om thet härliga språket willia begynna någon kunskap inhämta*. Den har ömsom ansetts utgöra ett viktigt steg i utvecklingen mot en svensk lexikografi, ömsom betraktats som en underlig och föga användbar ordbok. Det som främst har kritiserats är det egensinniga ordförrådet och de disparata informationskategorier som i olika konstellationer beskriver uppslagsordets egenskaper (se Hannesdóttir 2014 och där anförda referenser).

Här nedan kommer *Glossarium* att beskrivas med avseende på artiklarnas innehåll och struktur, med fokus på drag som illustrerar dess status som enspråkig såväl som två- och även flerspråkig ordbok. Särskilt uppmärksammas presentationen av ekvivalenter

och de språk som dessa i de enskilda fallen hämtats ur. Avslutningsvis relateras urvalet av ekvivalenter till ett av de många olika syften som presenteras i ordbokens förord. Bland annat ville Spegel bidra till den internationella etymologiska språkforskningen genom att lägga fram en beskrivning av det svenska språket med fokus på det samtida och utökade svenska ordförrådet och dess relationer till andra språk (se Hannesdóttir 2007:134–137). Möjligen såg han också sitt inlägg som ett bidrag till det stora, flerspråkiga ordboksprojekt som Olof Rudbeck d.y. då arbetade med: ett polyglottlexikon med fokus på språkens släktskap, ett s.k. lexicon harmonicum.

Här närmast följer en kort översikt över den äldre svenska lexikografen och de tidiga ordböckerna; dels för att ge en – visserligen avlägsen – bakgrund till senare tiders två- och flerspråkiga lexikografi, dels för att sätta in *Glossarium* i ett lexikografihistoriskt sammanhang.

2. Den tidiga lexikografen och föregångare till *Glossarium*

Det kan vara på sin plats att precisera vad som här räknas som ordbok eller ordboksarbete. Att såväl lexikografisk teori som lexikografisk praxis kan förankras i aristotelisk kunskapsteori är välkänt (Grønvik 2016:31 och där anförd litteratur). Det är inte därmed sagt att de tidiga ordboksarbetena utmärks av en kontinuerlig utveckling sedan antiken. Snarare krävs det en både generös och pragmatisk syn på den lexikografiska genren för att också de tidiga verken ska kunna betraktas som ordböcker. En i sammanhanget optimal definition har formulerats av Einar Haugen:

A dictionary may be broadly defined as *a systematic list of lexemes, i.e. words or wordlike units, plus whatever informa-*

tion the author chooses to encode with each lexeme. (Haugen 1984:1, hans kursiv; se även Hannesdóttir 1998:8)

Spiegel var inte den förste som åstadkom en svensk ordbok. Med Haugens vida definition som utgångspunkt kan antalet föregångare till *Glossarium* räknas till drygt 30 ordboksarbeten av högst varierande slag.

Kännetecknande för den tidiga svenska lexikografin är att den är starkt präglad av den kontinentala, latinbaserade lexikografin. Några av föregångarna till *Glossarium* är tvåspråkiga och innehåller bara svenska och latin. De flesta kan dock betraktas som flerspråkiga eftersom de förutom dessa två även innehåller ytterligare något språk: grekiska, finska, tyska eller franska. I bara fyra av föregångarna saknas latinet helt.

Så gott som alla ordböcker som gavs ut under 1500- och 1600-talet bygger direkt eller indirekt på kontinentala förlagor. Relationerna mellan de svenska ordböckerna och deras respektive förlagor och förebilder är nu relativt väl kartlagda (se exempelvis Johansson 1997). Detta gäller bl.a. den stora, alfabetiskt ordnade *Lexicon Lincopense* (1640) av Jonas Petri Gothus. I ordbokens huvuddel förses de latinska uppslagsorden med svenska och tyska motsvarigheter. Denna del följs först av ett svenskt–latinskt och därefter ett tyskt–latinskt index. Medan den latinska källspråksdelen har kontinentala föregångare (Johansson 1997:121–122) är lemmalistan i det svensk–latinska indexet av allt att döma sammanställd av Gothus själv (Johansson 1997:56). Den är dock sekundär i förhållande till det latinska ordförrådet i den latin–svenska delen på så vis att den bygger på de ekvivalenter som anges till de latinska uppslagsorden. Det svenska indexet kom att bilda utgångspunkt för lemmalistan i flera av de svenska arbeten som utkom senare under 1600-talet.

Sådant var läget 1712, när *Glossarium – Sveo-Gothicum eller Svensk Ordbook* publicerades.

3. Innehållet i Spegels *Glossarium*

Det som främst har anförts som Spegels bidrag till lexikografihistorien är att hans *Glossarium* bryter med den ditintills latindominerade lexikografin. Framför allt utgör ordbokens ordförråd en viktig lexikografisk insats. Till skillnad från förhållandet i tidigare ordböcker där ordförrådet vanligen, direkt eller indirekt, har utgått ifrån kontinentala föregångare, är ordförrådet i *Glossarium* sammansatt av Spegel själv.

Glossarium innehåller en opaginerad inledning, ”Företaal”, på drygt 30 sidor, skriven på omväxlande svenska och latin. Ordboksdelen består av ca 5 000 artiklar. Förutom den artikelinledande enheten innehåller den ytterligare drygt 7 000 ord och fraser som behandlas. Makrostrukturen är (någorlunda) alfabetisk, men flertalet artiklar består av nästen som innehåller ord som i sin tur också kommenteras: sammansättningar där uppslagsordet utgör efterled, prefixavledning, närsynonymer och fraser som i många fall bryter makrostrukturens alfabetiska ordning (se exempel 4 och 7 nedan).

Redan ordbokens titel, *Glossarium – Sveo-Gothicum*, ger en fingervisning om det presenterade ordförrådets ramar. Spegel avser att behandla det ”svensk-götiska språket”, dvs. den samtida svenskan förstärkt med ord från det medeltida språket och också från den av skandinaverna då relativt nyligen upptäckta isländskan. Ordförrådet kommenterar han i inledningen och han redovisar vilka ord han har för avsikt att beskriva, nämligen inte bara ”alla Swenska ord/ som antingen nu i bruk äre/ eller wore tå vår Helga Bibel uttolckades och språket icke war så mycket med främmande ord förblandat” utan dessutom ”the gamla Göthiska orden/ som finnas i Sagurna eller Sweriges åtskillige Lagböcker och äre med stoor flit sammanhämtade och förklarade af Hr. Verelio uthi hans Lexico Scandico” (Spegel 1712:[xxiv]).

Med den ”Helga Bibel” avser han den översättning av Bibeln som var färdig 1541 och med de gamla götiska orden syftar han på det medeltida nordiska ordförrådet, hämtat dels i de svenska och norska medeltidslagarna, dels i svenska utgåvor av den isländska medeltidslitteraturen.

4. Artiklarna i Spegels *Glossarium*

Här nedan illustreras de drag i *Glossarium* som kännetecknar en-, två- respektive flerspråkig lexikografi. De avsnitt som står i fokus utgörs av slutet i bokstavskapitlet *N*, sidorna 320–325 (*niuggnytta*), och början av *O*, sidorna 325–335 (*o-achtat-öfwer*), samt sidorna 420–435 (*skilling-skuld*), avsnitt som kan anses vara representativa för *Glossarium* beträffande artiklarnas innehåll och struktur. Sammanlagt upptar dessa 30 sidor 222 artikelingångar. De flesta av de enheter som inleder artiklarna är ettordsenheter, ibland kompletterade med en eller flera alternativformer såsom ”Nytr eller nyter”, ”Skipta/skipa vel skipta” eller med en närsynonym, ”Ogäfw(er)/odugelig”, ”Ordan eller orden”.¹ Även flerordsenheter eller fraser förekommer som artikelingångar: ”Ocker och fördeel”, ”O-uttydeliga tungo”. Presentationsformen är vanligen grundform, men även böjda former förekommer. Det lexikografiska metaspråket är som regel latin: *item* (’även’), *nunc* (’nu’), *vid* (’se’), *vel* (’eller’) etc.

1 Användningen av typografiska tecken som skiljetecken avviker i de tidiga 1700-talstexterna från det som nu är brukligt. I stället för komma-tecken används ofta snedstreck (/) och jämte divis används tankstreck eller likhetstecken utan någon uppenbar systematik. Vidare varierar det huruvida skiljetecknen föregås eller åtföljs av blanksteg. Här har återgivningen av de förekommande skiljetecknen standardiserats till de konventioner som gäller idag.

4.1. En någorlunda typisk artikel i *Glossarium*

Innan ordbokens en-, två- och flerspråkiga drag redovisas, återges här en artikel som får tjäna som illustration till hur en artikel i *Glossarium* kan vara uppbyggd. Även om det är vanskligt att utse en allt igenom representativ artikel i ordboken innehåller artikeln *Skiött* (figur 1) tillräckligt många av de drag som förekommer i ordbokens artiklar för att kunna räknas som en sådan.

<p>Skiött ꝛ: snart / brådt: in Præfat. Bibl. Gust. I. Thet warder skiött natt/ in hymno qvodom. Isl. skioitt / skiottr ꝛ: citus, celer. Skiot-leikin ꝛ: pernix. Ant. skiotur ꝛ: hastig/ snabber/ celer, citus. Verel. skiot-lyndur/ hastig til sinnes. Belg. schier. Angl. soone, spedely.</p>	<p>Skiött ꝛ: snart/ brådt: in Præfat. Bibl. Gust. I. Thet warder skiött natt/ in hymno qvodom. Isl. skioitt/ skiottr ꝛ: citus, celer. Skiot-leikin ꝛ: pernix. Ant. skiotur ꝛ: hastig/ snabber/ celer, citus. Verel. skiot-lyndur/ hastig til sinnes. Belg. schier. Angl. soone, spedely.</p>
--	--

Figur 1: Artikeln *Skiött* i Spegels *Glossarium* (1712). Bilden visar artikeln i det exemplar som finns tillgängligt i digital form i Google Books.

Uppslagsordet är *Skiött*.² Det förses med två närsynonymer, *snart* och *brådt*, följda av en källhänvisning: ordet förekommer i inledningen till Gustav Vasas Bibel. Dessutom ges ett belägg: *Thet warder skiött natt*, taget ur en psalm (jfr ”in hymno qvodom”, dvs. ’såsom det står i psalmen’). Därpå följer en ny enhet i nästet inledd med den diaintegrativa markeringen *Isl.* (en uppgift om ordets språktillhörighet; se Svensén 2004:379). Denna följs av två former av en isländsk motsvarighet till uppslagsordet *skiött*: adverbet *skiott* och adjektivet *skiottr*. Dessa förklaras med två latinska ekvivalenter: *citus* och *celer*. I nästet infogas också den isländska adjektiviska sammansättningen *skiot-leikin*, där den nästinledande enheten

2 Som framgår av figur 1 används i ordboken frakturstil för det germanska språkgodset och antikva för övrigt. Denna distinktion upprätthålls inte här.

skiottr ingår som förled. Som ekvivalent till sammansättningen ges latinets *pernix* ('vig'). Därefter följer ytterligare ett näste som inleds med den diakroniska markeringen *Ant.* (förkortning av en form av lat. *antiquus*, 'forn'). Denna avser formen *skiotur*, där den omiskänligt isländska ändelsen *-ur* tydligt utmärker ordet som isländskt snarare än som allmänt ålderdomligt eller föråldrat. Ordet tillfogas svenska och latinska ekvivalenter: *hastig*, *snabber* respektive *celer*, *citus*. Nästet fortsätter med källangivelsen *Verel.* som syftar på Olof Verelius *Index lingvæ veteris schytho-scandicæ* (1690). Därifrån har ytterligare en representant för det aktuella semantiska fältet hämtats: sammansättningen *skiot-lyndur* med sin svenska parafras "hastig til sinnes".

Artikelns avslutande del inleds med den diaintegrativa markeringen *Belg.* Vilken av de föregående enheterna som det markerade *schier* adresserar framgår inte. Därefter följer ytterligare en diaintegrativ markering, *Angl.*, och de två engelska ekvivalenterna *soone* och *spedely*. Inte heller för dessa framgår vad det är som adresseras, *skiött* eller någon av de andra svenska eller "götiska" enheter som artikeln innehåller. De engelska ekvivalenterna faller dock in i det semantiska fält som avspeglas i artikeln.

Denna artikel uppvisar drag som kännetecknar den enspråkiga lexikografin såväl som sådana som är karakteristiska för den kontrastiva två- eller flerspråkiga lexikografin.

4.2. *Glossarium* – enspråkiga drag

Det ymniga inslaget av förklaringar på svenska i artiklarna i *Glossarium* hör principiellt till den enspråkiga lexikografin. För att disambiguera homonymer användes dock redan i de tidiga två- och flerspråkiga ordböckerna närsynonymer till uppslagsordet eller parafraser av dess betydelse. Så är exempelvis fallet i Lincopensens svenska index, där omkring 8 % av de svenska uppslagsorden för ses med "en synonym eller ett ekvivalent parallellord" (Johansson

1997:59). Enligt en tidigare uppskattning förses omkring 40 % av orden i *Glossarium* med något slags information på svenska (Hannesdóttir 1998:160). Denna information kan bestå av en eller flera närsynonymer, diverse språklig eller encyklopedisk information, en definition, parafraas eller språkprov. Som framgår av artikeln *Skiött* (figur 1) kan exempelvis ord som hämtats ur Bibeln även förses med hänvisning till bibelstället och information om den där aktuella förekomstens betydelse (ex. 1–2).³

- (1) **Skåda.** al. skåda ɔ: see. Jag skodde/ Prov. 24, 33. nunc skådde ɔ: jag beskådade. Men Skodde/ Eph. 6, 15. vid. Sko.⁴
- (2) **Sköfla** ɔ: plundra/ borttaga/ utblotta. vid. Skiöfla. Til sköfwels/ Esa. 42, 24. al. til spillo ɔ: til förderf.

Exempel (1) inleds med den allmänna betydelsen av *skåda*, dvs. 'se', illustrerat med ett exempel ur Salomos ordspråk 24:33. Preteritumformen *skodde*, som förekommer i Efesierbrevet 6:15, är dock den homografa preteritumformen till verbet *sko*. För att få reda på mer om denna form hänvisas användaren till artikeln *Sko* där såväl formen *skodde* som källhänvisningen återfinns. Exempel (2), *Sköfla*, inleds med närsynonymer till uppslagsordets allmänspråkliga betydelse och en hänvisning till artikeln *Skiöfla*. Därefter kompletteras beskrivningen med frasen *til sköfwels*, belagd i Jesaja 42:24. Artikeln *Skiöfla* i sin tur innehåller förutom närsynonymen *plundra* och frasen *til sköfwels* ytterligare information, såväl ekvivalenter som flera belägg med hänvisningar (se exempel 26 nedan).

Det är inte bara ord som tillhör de kategorier Spegel särskilt lyfter fram i sin inledning, dvs. de bibliska och ålderdomliga, som beskrivs på svenska. Också ord som han markerar som dialektala

3 Artiklarna återges efter Kungliga bibliotekets exemplar av *Glossarium* som finns tillgängligt i digital form i Litteraturbanken.

4 Artikeln föregås av *Skock* och följs av *Skof*. Avsikten har troligen varit att inleda den med "Skoda. al. skåda" istället för "Skåda. al. skåda".

eller folkliga – eller inte alls – kan förklaras med hjälp av en encyklopedisk utläggning (ex. 3), parafraaser och/eller närsynonym(er) (ex. 4–5).

- (3) **Orf.** *OstGoth.* kallas thet trä eller skaft/ på hwilket lian blifwer bunden. al. Lie-skaft.
- (4) **Skiöfwe/ O-Goth.** al. skiäfwē ∴ skiul.
Wagnskiöfwe ∴ skiul til at sättia wagnar uti: al.
wagnslider.
- (5) **Ny-torfwa** ∴ nyttia/ tarfwa.

Vid polysema ord och homonymer disambigueras de olika betydelsena med svenska definitioner eller parafraaser (ex. 6):

- (6) **Skrubba** betyder at göra thet någorlunda slätt/ som ojämt är. *Belg.* schrobben. *Angl.* to rubb, to scrape. Ther af kallas en Skrubhöfwel. *Lat.* radula, runcina.
Ellies brukas thet ord i then mening/ som banna/ hårdt titala. *Lat.* increpare, objurgare. Sic dicitur: tu får skrubb.
Skrubba betyder och bergskrefwa/ ther man kan dölja sig uti/ item groop. [...]
Skrubber ∴ plump/ ohöflig sälle. *Belg.* een schrobber.
Angl. a scurvie fellow.

Av exempel (4) framgår att även sammansättningar som redovisas i artiklarnas nästen kan förses med definitioner, parafraaser och/ eller svenska närsynonymer. Detta gäller också de avledningar, fraser och språkprov som inlemmas i nästena (ex. 7–11).

- (7) **Nööt** ∴ bos, jumentum. *Dan.* Nød. *Ant.* Naut; qvæ vox etiam significat rem pretiosam: a niota ∴ niuta/ frui.
Ök-nööt / *Smol.* ∴ nööt som kan gå under ook.

Nythia-nöth kallades en *oxe/* som hafwer dragit trädestäck i 3 år. item *koo/* som hafwer buret 3 kalffwar. **Nööt-achtig** / *bovinus*.

- (8) **Odal** [...] Odalboren ☉: then som är född til sine fäders fasta egendom eller frelseghods. [...]
- (9) **Of** [...] Ofgiri ☉: åtrå/ stor begärelse. [...]
- (10) **Sko.** [...] Kip-skodd ☉: när skorna äro icke igenbundne eller spände/ utan sittia lösa på foten. [...]
- (11) **Skolka** [...] Skolka ur scholan ☉: göma sig undan/ tå man bör gå i scholan.

Den variation som gäller både för vilka informationskategorier som ingår och för vilken konkret information som ges inom ramen för varje kategori bidrar till intrycket av godtycklig struktur och innehåll. Intrycket förstärks av den avsaknad av konstanta informationskategorier som bygger upp den enskilda artikeln. Den enda konstanta informationskategorin är artikelengången, medan de enheter som uppträder i den kategorin inte utgör en konsistent lexikalisk kategori.

4.3. *Glossarium* – tvåspråkiga drag

Att *Glossarium* innehåller inslag som är karaktäristiska för den enspråkiga ordboken räcker inte för att den ska kvalificera sig som en enspråkig ordbok. Lika lite är den en tvåspråkig ordbok, även om den också innehåller renodlade sådana artiklar. Dessa är i de flesta fall svensk–latinska (ex. 12–16).

- (12) **Niupon.** *Lat.* *morum rubi*.
- (13) **Nosa** ☉: *olfacere*, indagare, *naribus subodorari*, a näsa vel *noos* ☉: *nasus*.
Niosna ☉: *inquirere*, *olfacere*.
Niosnar men ☉: *speculatores*.
Niosn ☉: *rumor*: item *speculatio*, *proditio*.

- (14) **Ogannur**/ *ant.* ο: inæqualis; alias ojämn.
 (15) **Skip**. *Isl.* simil. ο: navis, navigium. *G. A.* vid. Skep.
 (16) **Skof** ο: intervallum.

Tu skof ο: två gånger. *Lat.* bis.

Skofwetals ο: interrupte, per intervalla, sensim.

Källspråksenheterna varierar även i denna typ av artiklar. De kan tillhöra någon av de grupper som Spegel särskilt lyfter fram i sin inledning, såsom det ålderdomliga *ogannur* och det angivet isländska *skip*, men även ord som torde ha varit välbekanta på hans tid inkluderas, såsom *niupon* och *nosa*. Att inte heller latinet är konstant som det enda ekvivalentspråket framgår av ex. 17, där franskan får fullgöra den funktionen – om än kompletterad med uppgiften om ordets ursprung i tyskan.

- (17) **O-achtat**/ är utan twifwel taget af tyska ordet/ ungeacht.
Gall. Non obstant.

4.4. *Glossarium* – flerspråkiga drag

Också de artiklar som innehåller ekvivalenter på flera språk varierar när det gäller källspråksenhetens art och utformning liksom vilken typ av information som ges om den (ex. 18–23).

- (18) **Niugg**. *Dan.* *nygg*/ *niding*. *Angl.* *niggard*. *Gall.* *taquin*, *chiche*, *sordide*, *vilain*; *ant.* *chichemaile*. *Lat.* *parcus*, *restrictus*, *avarus*, *tenax*. *Ital.* *scarso*.
Niugghet. *Angl.* *niggardliness*. *Gall.* *taquinerie*, *villaine*.
 (19) **Niura**. *Dan.* *nyre*. *Germ.* *nieren*. *Belg.* *de nieren*. *Græc.* *νεφρός*. *Lat.* *ren*, *renes*, plur. *Angl.* *reins*, *kidneys*. *Gall.* *rognons*. *Ital.* *rognoni*. *Hisp.* *ronnones*.
Niure-siuka. *Lat.* *dolor renum*. *Græc.* *νεφριτις*.
Niura-talg; *alvina*, *circa renes*.

- (20) **Offra.** *Dan.* ofre. *Germ.* opffern. *Angl.* to offer, or sacrifice.
Belg. offerhandt, ofte sacrificie doen. *Lat.* offerre, sacrificare.
Offer. *Dan.* simil. *Germ.* opfer. *Angl.* offering. *Lat.* oblatio, sacrificium, hostia. [...]
- (21) **Ogräs.** *Germ.* unkraut/ lulch / trespen *Dan.* Klinte. *Belg.* harick. *Angl.* tares *Lat.* lolium. *Gall.* juraye; *ant.* leville
Ital. loglio.
- (22) **Sköllja.** *Dan.* skølle. *German.* ausspühlen. *Lat.* eluere.
- (23) **Skjna.** *Dan.* skine. *Germ.* scheinen. *Belg.* schijnen.
Angl. shine. *Lat.* splendere, lucere, coruscare. A.G. scimo
 ☉: splendor. A. S. Sciman ☉: fulgere.

Det som är påfallande i ekvivalenträckorna i artiklarna ovan är att de representerade språken varierar. Av de tio ord som beskrivs i dessa sex artiklar ges latinska motsvarigheter till alla utom ett, *niugghet* i artikeln *Niugg* (ex. 18), där ekvivalenterna hör hemma i engelska och franska. Såväl informationskategorierna som ekvivalentspråken och deras inbördes ordning i de enskilda artiklarna varierar utan någon uppenbar systematik. I dessa artiklar hämtas ekvivalenterna i åtta olika språk: belgiska, danska, engelska (*Angl.*), franska (*Gall.*), grekiska, italienska, tyska (*Germ.*) och spanska (*Hisp.*). I ordbokens hela artikelbestånd förekommer också ekvivalenter från arabiska, finska, hebreiska, holländska, isländska, longobardiska, norska, persiska, polska, pommerska, ryska, saxiska, syriska, turkiska, ungerska och möjligen ytterligare andra, samt ord och ordformer som uppges vara fornspråkliga, folkliga och troligen andra varianter av flera av dessa språk. Exakt vilka språk eller varieteter som avses med vissa av beteckningarna är något oklart. Exempelvis förekommer som framgår ovan belgiska, pommerska och longobardiska. Möjligen återgår beteckningarna på bruket i den källa där Spegel har funnit det enskilda belägg.

Artiklarna i *Glossarium* uppvisar således en stor mångfald be-
träffande format, struktur och innehåll. Också i mikrostrukturen
är relationen mellan de enheter som presenteras svår att urskilja:
det är i vissa fall vanskligt att avgöra vart den information som ges
hör (se genomgången av artikeln *Skiött* ovan).

5. Ekvivalenter och kognater – falska och äkta

Av genomgången ovan förefaller Spegels ordbok inte helt ligga i
linje med den utveckling som lexikografin kom att genomgå och
som manifesteras i dagens kontrastiva lexikografi.

I *Nordisk lexikografisk ordbok* definieras *ekvivalent* som ”leksik-
kalsk enhet som viser ekvivalens med en bestemt leksikalsk enhet
i et annet språk” (NLO 1997:107). Definitionen av *ekvivalens* lyder i
sin tur: ”semantisk og funksjonsmessig overensstemmelse mellom
ord eller uttrykk i to eller flere språk” (NLO 1997:106). Spegel in-
skränker inte sin beskrivning av de ord han behandlar till att bely-
sa enbart de semantiska och/eller funktionella relationer som kan
etableras mellan det beskrivna ordet och det/de beskrivande. Även
ordens formella sida beaktas. Urvalskriterierna för de motsvarig-
heter som presenteras till varje enskild enhet tyder i många fall
även på en strävan efter att redovisa kognater, dvs. formmässiga
motsvarigheter i de språk där sådana förefinns. För uppslagsordet
ook (ex. 24) ges ekvivalenter i de germanska språken samt latin,
franska, italienska, spanska och grekiska.

(24) *Ook*. *Germ.* joch. *Belg.* jock. *Angl.* yoak, yoke. *Lat.*
jugum. *Gall.* Joug. *Ital.* giogo. *Hisp.* yugo, Græc. ζυγός.

Medan formlikheten mellan de olika målspråksenheterna och det
svenska *ook* är tydlig är det för vissa av dem svårt att idag bedö-

ma graden av semantisk och funktionell överensstämmelse med uppslagsordet. Spegel nöjer sig med att rada upp kognater. Också beskrivningen av det dialektala ordet *babbe* (ex. 25, hämtat från en annan del av ordboken) har formen av en räcka av kognater (se även Hannesdóttir 1998:153–154).

- (25) **Babbe/ Smoland. & Bleking.** liten pilt/ barn/ gåsfe. *Angl.* a babe. *Gall.* poupart, poupon ♂: petit enfant, mais en burlesque. *Germ.* bub/ bube / betyder på somliga orter en liten gåsfe/ på andra en skalk eller boof. *Ital.* bambino, bambolo, bambolino: Men Babbo är så mycket som Pappa.

Här tycks den formella likheten vara den primära. Spegel redovisar noggrant vilka såväl semantiska som funktionella inskränkningar som föreligger mellan den svenska enheten och några av de enskilda språkens motsvarigheter. Vid den franska kognaten kompletterar han den diaintegrativa markeringen *Gall.* med en diafasisk precisering: den är burlesk eller folklig. Tyskans kognat är i vissa dialekter en äkta kognat, 'en liten gosse', medan den i andra tyska dialekter snarare är en falsk sådan eftersom motsvarigheten där endast är formell och inte semantisk. De italienska kognaterna *bambino*, *bambolo* och *bambolino* lämnas utan kommentar, medan det formmässigt snarlika *babbo* redovisas som falsk kognat; det betyder inte 'en liten gosse' utan 'pappa'.

I artikeln *Skiöfla* (ex. 26) ges först tyska och latinska ekvivalenter till uppslagsordet, men beskrivningen av formen *sköfwels* mynnar ut i en förklaring av vad danskans falska kognat ”*skiøling* eller *skyfling*” betyder.

- (26) **Skiöfla** ♂: plundra. *German.* plündern. *Lat.* deprædare, med fientligt våld borttaga och intet lemna.
Sköfwels. Til sköfwels/ Esa. 42, 24. Jer. 17, 3 ♂: til rofs.

Luth. in die rappuse. *V.V.* in direptionem. *Angl.* robbing. *Dan.* Skiøling eller skyfling kallas/ när en mans egendom görs ofri och gifwes til prjs. vid. *Gloss.* *Veil.*

Den språkliga mångfald som präglar många av artiklarna i *Glossarium* och som ger karaktär åt ordboken bidrar onekligen till att dess funktion som hjälpmedel för att främja kommunikation kan ifrågasättas. Troligen vägde andra syften minst lika tungt.

6. *Glossarium* – ett bidrag till den internationella forskningen

Som framgår av de artiklar som presenteras ovan utgör *Glossarium* en ypperlig illustration till den mångfald som ryms inom Haugens definition av en ordbok: "[...] a systematic list of lexemes, i.e. words or wordlike units, plus whatever information the author chooses to encode with each lexeme" (se ovan). Den som ger sig i kast med ett så omfattande arbete som det att författa en ordbok kan antas ha en avsikt med arbetet. I den innehållsrika inledningen till *Glossarium* redogör Spegel för ett antal olika syften. Bland annat vill han förklara och återuppväcka bibliska och andra föråldrade ord i svenskan och göra dem lättare att förstå för invånare i de tidigare danska, då nyförvärvade svenska landskapen (Företaal:[xxvi]). Dessa syften uppfylls emellertid inte annat än på ett tämligen ytligt plan (Hannesdóttir 2007, 2014).

En stor del av inledningen ägnar Spegel åt att ge en översikt över den samtida internationella språkforskningen. Hans överblick över forskningsläget imponerar. Sammanlagt hänvisar han till över 200 olika källor, både personer och skrifter. Dessa skrifter och de många skiftande synpunkter som där framförs kommenterar han i vissa fall ingående och ofta kritiskt, huvudsakligen på latin. Frågan om urspråket och den roll som syndafloden

och byggandet av Babels torn spelade i den språksplittring som konstaterades råda i världen hade länge satt ramarna för språkforskningen. Jämförelser av enskilda språks ordförråd i syfte att kartlägga språkens släktskap, dels sinsemellan, dels (och främst) med det hebreiska urspråket, diskuterades ingående i den språkfilosofiskt och etymologiskt dominerade litteraturen. Spegel förhåller sig skeptisk till att lexikaliska likheter mellan språken tillmäts så stor betydelse i frågan om språksläktskap (Hannedóttir 2007 och där anförd litteratur). Genom att redovisa inte bara det svenska ordförrådets ekvivalenter i en rad språk utan såväl äkta som falska kognater understryker han den arbiträra relationen mellan uttryck och innehåll:

[...] thet är oß nu aldeles okunnigt/ hwarföre somblige ting heta så eller så; altså är oß och jämwäl omöjligt at finna rätta roten til hwart och it ord/ fast man än wiste alla Språk i Werldena. (Företaal:[viii])

Förutom att bidra till den etymologiska diskussionen vill Spegel också främja det internationella lärda samhällets kännedom om det svenska språket. Avslutningsvis i sin inledning åberopar han en icke namngiven ”fremmad Scribent” som hävdar att vissa språk skulle vara särskilt lämpade för vissa användningsområden. Hebreiska, grekiska och latin, påstår denne, krävs för att kunna följa Guds och människors lag; spanska, franska, arabiska och ”slavoniska” behövs för resor och handel samt franska, castilianska och florentinska för välljud och sköna konstners skull (Företaal:[xxix–xxx]). Spegel påpekar att

[...] om then[ne] Italienske Scribent hade haft kunskap om thet rätta Götha språket/ och förstådt huru gammalt/ reent/ ymnogt/ prydeligit/ Liufigit/ ärbart thet är/ tå hade han utan twifwel icke utelemnat thet samma/ utan snarare satt thet framom the andra. (Företaal:[xxx])

Hade skribenten varit förtrogen med svenskan, eller det svensk-götiska språket, hade han, menar Spegel, inte bara tagit med det i sin kategorisering av språken utan rangordnat det högst av dem alla. Sådan okunnighet har han med sitt *Glossarium* velat avhjälpa. Han fortsätter:

At jag nu så giordt hafwer/ thet hoppas jag ingen rättsin-
nig kunna misstyckia/ omskönt jag bekänner gierna/ thet
jag icke hafwer så fulkomlig kunskap til at giöra et Lexicon
harmonicum [...]. (Företaal:[xxx])

Spegel har satt ”thet rätta Götha språket [...] framom the andra” och genom att anföra motsvarigheter från en lång rad andra språk tillgängliggjort dess ordsfatt och redovisat dess relationer till andra språk. Han återoppar den tyske forskaren Daniel Georg Morhof, som i sin översikt över det tyska språket har efterlyst just ett ”Lexicon harmonicum”, dvs. ett regelrätt polyglottlexikon. För att ett sådant ska kunna åstadkommas hävdar Morhof – enligt Spegel – nödvändigheten att

[...] utsöka gamla Vocabula Gothica, Runica, Anglo-Saxonica, Cimbrica, Gallica, Hispanica, Islandica och jämföra them med thet nu brukeliga Tyska språket/ samt thes Dialecter, jämwäl och med thet Swenska/ Danska/ Norska/ Holländska och Ängelska/ betygandes alle plåga sig med een fåfång möda/ som wilia utleta språkens ursprung och lijkhet och icke grundeligen förstå alla thessa. (Företaal:[xxx])

Att åstadkomma ett lexicon harmonicum, dvs. ett mångspråkigt, jämförande lexikon med fokus på språkens släktskap, låg under 1600-talet i den internationella språkforskningens frontlinje. I Sverige arbetade Olof Rudbeck d.y. vid 1700-talets början just med

ett sådant lexikon. Spegel ser sitt *Glossarium* som ett bidrag till Rudbecks arbete, som syftade till att påvisa likheten

[...] icke allenast emellan thet Finska och Lapska språket/ utan och emellan thet Swenska/ Isländska/ Norska/ Danska/ Anglo-Saxiska/ Tyska/ Holländska/ Fransöska/ Italianiska/ Spanska/ Sclavoniska/ Grækiska/ Latinska och Ebraiska. &c. (Företaal:[xxx])

Av Rudbecks stora arbete publicerades endast en liten del som provtryck. Resten blev, trots Spegels insats, aldrig utgivet.

7. Avslutning

Av eftervärlden har Spegels *Glossarium* blivit betraktat och bedömt som en ordbok – och då uppfattats som en underlig sådan. Hans avsikt var troligen inte bara – och kanske inte i första hand – att åstadkomma en ordbok, vare sig enspråkig eller två- eller flerspråkig. Bland de många syften som han presenterar för sitt *Glossarium* återfinns visserligen främjandet av kommunikation (främst mellan danskar och svenskar), men också berikandet av det svenska ordförrådet (genom att återinföra gamla och bortglömda ord) och upplysande av det internationella forskarsamhället om det svensk-götiska språket. I stället för praktisk nytta för studier och kommunikation bereds likheter och skillnader i språkens ordförråd en framträdande plats i Spegels arbete.

Inledningen är avsedd som ett bidrag till den internationella, lärda diskussionen om språkens ursprung och släktskap. I första hand verkar Spegel ha vänt sig till svenska användare, då den beskrivande delen av ordbokens titel och långa stycken i inledningen är på svenska. Men med de latinska passagera och mångfalden i fråga om antal anförda språk i ordboksdelen utgör den även ett in-

lägg i den internationella debatten. Spegel ville sprida kunskapen om svensk-götiskans status som rikt och viktigt språk, väl i paritet med de stora europeiska språken.

Den undersökning som här redovisas syftar i första hand till att beskriva hur Spegels *Glossarium* utgör en enspråkig, tvåspråkig och flerspråkig ordbok. Dessutom har urvalet av ekvivalenter i de två- och flerspråkiga artiklarna relaterats till den diskussion om språkens släktskap som Spegel för i inledningen till ordboken. Fortfarande är dock de obesvarade frågorna kring *Glossarium* många. För troligen var Haquin Spegels projekt mycket mera avancerat än senare tiders forskare utgått ifrån när de har beskrivit *Glossarium – Sveo-Gothicum* som en ordbok bland andra.

Litteratur

Ordböcker

- Lexicon Lincopense* = Jonas Petri Gothus (1640): *Dictionarium Latino–Sveco–Germanicum*. Lincopiæ: Ch. Güntherus.
- NLO = Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén (1997): *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Spegel, Haquin (1712): *Glossarium – Sveo-Gothicum eller Svensk Ordabook/ Inrättat them til en wällmeent anledning/ som om thet härliga språket willia begynna någon kunskap inhämta*. Lund: Abrah. Habereger. <<https://litteraturbanken.se/forfattare/SpegelH/titlar/GlossariumSveoGothicum/>> (september 2019), <https://books.google.se/books?id=u48NAAAAQAAJ-&printsec=frontcover&hl=sv&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false> (september 2019).

Annan litteratur

- Grønvik, Oddrun (2016): Vitskappleighet og samfunnsrelevans for store ordboksverk. I: Asgerd Gudiksen & Henrik Hovmark (red.): *Nordiske studier i leksikografi* 14. København: Nordisk forening for leksikografi, 27–61.
- Hannesdóttir, Anna Helga (1998): *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska leksikografins utveckling ur den tvåspråkiga.* (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 23.) Göteborg.
- Hannesdóttir, Anna Helga (2007): Först och sist. Haqvin Spegel och ordförrådets förnyelse. I: *LexicoNordica* 14, 125–139.
- Hannesdóttir, Anna Helga (2014): Haqvin Spegels arbete med orden. I: Johnny Hagberg (red.): *Haqvin Spegel – en antologi.* Skara: Skara stiftshistoriska sällskap, 149–178.
- Haugen, Einar (1984): Introduction. I: Eva L. Haugen: *A bibliography of Scandinavian dictionaries. With an introduction by Einar Haugen.* White Plains, New York: Kraus International Publications.
- Johansson, Monica (1997): *Lexicon Lincopense. En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt.* (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 21.) Göteborg.
- Litteraturbanken. <<https://litteraturbanken.se>> (mars 2019).
- Svensén, Bo (2004): *Handbok i leksikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik.* Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Anna Helga Hannesdóttir
professor
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
anna.hannesdottir@svenska.gu.se